

Moderata kvinnor i Umeå stadsfullmäktige 1910–1930

ELISABETH ERIKSSON OCH ULLA LÖFGREN

Umeå var vid början av 1900-talet en småstad med knappt 4000 innevånare. Den växte förhållandevis långsamt och hade ännu 1930 bara 11000 innevånare. Det var framför allt en handelsstad, centrum för ett stort omland. Men i staden utgavs 5 tidningar och Västerbotten präglades av den kyrkliga väckelserörelsen och nykterhetsrörelsen mer än de flesta andra län i Sverige.

Det första årtiondet av 1900-talet präglas av att föreningslivet växte, inte minst fick kvinnoföreningarna livlig anslutning. Den kvinnliga rösträttsrörelsen fick en lokalavdelning i Umeå 1903, Svenska Röda Korset fick en kvinnoavdelning i Umeå 1904, Vita Bandet, den kvinnliga kristna nykterhetsrörelsen, kom till Umeå 1907. Allt detta visar på en dynamisk folklig opinionsbildning och staden blev mer än annorstädes en arena för intensiva motsättningar i den lokala politiken.

1910–1916 utspelades de riksbekanta ”umeåbråken” med den frisinnade redaktören för Westerbotten Kuriren, Gustav Rosén, som en av huvudaktörerna. Han riktade sin penna framför allt mot juristerna i stadens och länets förvaltning och dömdes 1916 till dryga böter och fängelse bl.a. för att ha anklagat dem för korruption.

Man kan se hur tidens stora rikspolitiska frågor blev kommunala i Umeå. **Försvarsfrågan** tillspetsades före och under första världskriget. Rosén stödde Staffs nedrustningslinje, vilken, om den genomförts, skulle ha drabbat Umeå som regementsstad. **Förbudsomröstningen** mot alkoholförsäljning präglade alla 1920-talets kommunala val i Umeå. I omröstningen 1922 hade nära tre fjärdedelar av kvinnorna och mer än hälften av männen i Umeå röstat för införande av förbud. Det kommunala svaret blev umeåsystemet, som infördes då de frisinnade fick en knapp majoritet 1922. Det innebar, att inga krogar fick utskänkningstillstånd och inga nya motböcker utfärdades för spritinköp. De frisinnades starke man i Umeå, den ovan nämnde Gustav Rosén, utnämndes till försvarsminister 1926. Då han lämnade den lokala politiken föll umeåsystemet.

Umeå först i landsorten med en kvinna i stadsfullmäktige. Helena Ljungberg (1865–1923)

Den första kvinnan i Umeå stadsfullmäktige var moderaten Helena Ljungberg, invald vid ett fyllnadsval i april 1910. Hon blev därmed den första kvinnliga stadsfullmäktigeledamoten utanför Stockholm i landet. Anmärkningsvärt nog kommenterades detta inte i den frisinnade *Westerbotten Kuriren*, som annars menade sig vara den tidning som främst lyfte fram kvinnorna.

Helena Ljungberg omvaldes i det ordinarie valet hösten 1910, då även en frisinnad kvinnlig kandidat, seminarieadjunkten Anna Grönfeldt invaldes. Båda dessa hade varit ledande i den lokala rösträttsföreningen tillsammans med telegrafisten Ingeborg Öqvist, som var föreningens första ordförande. Helena Ljungberg och Anna Grönfeldt var exempel på politiskt aktiva ”fröknar”, dvs yrkesverksamma självförsörjande kvinnor som började träda in på den manligt dominerade arbetsmarknaden. I Umeå var det framför allt på folkskoleseminariet, bankerna, telegrafan och telefonstationerna som kvinnor arbetade. Och de organiserade sig lokalt i kvinnliga fackföreningar som Sveriges Folkskolläraryrkesförbund och Telefontjänstemannaföreningen.

Helena Ljungberg var infödd umeåbo, dotter till landskamreraren Bernhard Ljungberg och Maria, f. Grafström. Morfadern var kontraktsprosten i Umeå, tillika skalden Anders Grafström. Det kan också nämnas att hon var dotterdotters dotter till skalden och biskopen i Härnösands stift, Frans Mikael Franzén, kanske mest ihågkommen som psalmdiktare.

Vid 27 års ålder fick Helena tjänst vid Västerbottens läns Sparbank, där hon arbetade ända fram till 1923. Som stadsfullmäktige var hon bland annat stadsrevisor och revisor i Systembolaget samt i föreningar med kommunala bidrag. Revisorsuppdraget har ansetts vara självständigt och ansvarsfullt och det är anmärkningsvärt att hon som kvinna och därtill ny ledamot fick detta uppdrag. Helena Ljungberg avböjde återval av hälsoskäl vid nästa val 1914.

Helena Ljungberg.

Som nämnts var detta under ”umeåfejdens” heta år, men så långt man kan se har hon inte involverats i striden på något sätt. Hon var en respekterad person med förankring i Umeås föreningsliv såsom Rösträttsföreningen, Röda

Korset, Vita Bandet, föreningen Majblomman och Skyddsföreningen Kvinnornas uppbåd. Hon fortsatte vara en aktiv tillskyndare av fler kvinnor i politiken genom arbete i valkommittéer och på annat sätt.

För sitt arbete tilldelades hon 1921 Patriotiska Sällskapets större guldmedalj för lång och trogen tjänst. Hon blev Sparbanken trogen till sin död 1923.

Nomineringar och val 1919–1920

Inför 1919 års val beslöt styrelsen i Umeå Moderata kommun- och valmansförening på förslag av damerna att förstärka sin valkommitté med inte mindre än femton kvinnor, bland dem Helena Ljungberg och de senare omnämnda fru Ester Lindgren och fröken Anna Hörnell¹. Sammanlagt fem kvinnor föreslogs på de två listor, som fastställdes inför stadsfullmäktigevalet.

Högst placerad var **Svea Karlsson** som nummer fyra på den lista som benämndes ”sparsamhetsvännerna.” Hon blev den enda av de föreslagna fem kvinnorna som invaldes. Hon blev ledamot av det tredje beredningsutskottet och var kvar i fem år, men avsåg sig sina uppdrag då hon flyttade från staden 1924.

Ester Lindgren invaldes vid 1920 års val och fanns kvar i fullmäktige till 1930.

Vid årsmötet med Umeå Moderata kommun- och valmansförening 1920 invaldes för första gången kvinnor i styrelsen, nämligen Anna Hörnell, Svea Karlsson och Anna Thalén med Olivia Öhman som suppleant. Redan vid nästa sammanträde den 20 mars hade en avsägelse kommit in från Anna Thalén.

Den 8 november fastställdes provvalslistan inför 1920 års val. Den innehöll 19 namn, varav 3 kvinnor, Karin Andersson, Fanny Holmberg och Anna Lundmark-Löf. Styrelsen beslöt komplettera listan med ytterligare tre namn, varav en kvinna, Julia Segren. Ett mycket välbesökt föreningsmöte – med 75 närvarande – hölls den 15 november och fastställde provvalslistorna. Mötet nominerade ytterligare ett stort antal namn, bl.a. Anna Hörnell. Fyra kvinnor ställdes upp på provvalslistan inför valet. Fanny Holmberg kom i provvalet på nionde plats och Anna Hörnell på sjuttonde. Fanny Holmberg avböjde kandidatur, denna gång, men hon ingick i hälsovårdsnämnden från 1919, en plats som hon innehade till 1926.

En moderat kvinnoklubb bildades 1920 med Fanny Holmberg som initiativtagare. Hon valdes också till den nybildades klubbens ordförande med Anna Hörnell som sekreterare. Fanny Holmberg kvarstod som ordförande till dess hon flyttade från Umeå 1932. Den moderata kvinnoklubben fick alltid möjlighet att nominera sina kandidater, men medlemmarnas provval hade ett starkt inflytande över listornas slutliga utseende. De många nomineringarna kan tyda på att det förekom meningsskiljaktigheter inte minst mellan kvinnorna. En av huvudaktörerna var Anna Hörnell.

Anna Hörnell, (1861–1948) var lärarinna vid Umeå flickskola. Hon invaldes i stadsfullmäktige 1921 och satt kvar till 1930. Hon kom att efterträda Svea Karlsson i det tredje beredningsutskottet. Hon motionerade i frågor om kvinnors rätt och kvinnors ekonomi. Hennes första motion handlade om att en skolkökslärarinna skulle få fri bostad, vilket avslogs. Större lycka hade hon när hon 1924 motionerade om bidrag till Fredrika-Bremer-Förbundets sjuksköterskebyrå i Umeå för att anställa en sjuksköterska, vilket beviljades. Samma år framgår det av stadsfullmäktigeprotokollen att hon ville tillstyrka att Centralhotellet skulle få servera pilsnerdricka till sina matgäster – ett förslag som avslogs med ordförandens utslagsröst.

Nomineringar och interna motsättningar inför 1922 års val

Nomineringarna av kvinnorna inför valet 1922 var komplicerade, inte minst på grund av kvinnornas agerade. Huvudaktörer tycks ha varit Anna Hörnell och Fanny Holmberg. Anna Hörnell var sekreterare i den moderata kvinnoklubben och kallade själv några ledamöter till kvinnoklubbens valberedning.² Den nominerade henne själv före Ester Lindgren och Fanny Holmberg. I ett brev till Fanny Holmberg söker hon urskulda sig:

”... Som du vet har jag med ditt goda minne hela tiden sagt, att jag på inga villkor skulle låta uppsätta mig i år, och nu kan du sedan få höra av de andra [i valkommittén] att de rakt tvingade mig att låta sätta upp mig. Och inte nog med det utan jag – såsom ha varit med längre – skulle sättas upp före dig. Ja, jag rår inte för det, valutgången vet man ju ändå inte. Vi enades om att sätta upp Ester Lindgrens namn först, för att vi riktigt skulle poängtera att vi ville ha in henne och så när jag talar med henne går hon med på att låta sig uppsättas endast

på det villkor att hon skulle komma efter mig. Således ett nytt obehag för mig.”

Det var måhända inte förvånande att Fanny Holmberg lät meddela i ett brev att hon inte önskade ställa upp som kandidat. Svaret som gick till Anna Hörnell som sekreterare i Umeå Moderata Förening låter tämligen avmätt: ”Får härmed av förekommen anledning meddela att jag ej önskar uppställas som kandidat vid höstens stadsfullmäktigeval.” Men ändå blev hon invald 1922. Vi vet inte hur det gick till, men resultatet blev att moderata partiet hade fyra kvinnor av fjorton invalda företrädare, Svea Karlsson, Ester Lindgren, Fanny Holmberg och Anna Hörnell. Det var förmodligen en unikt hög kvinnorepresentation för hela landet på den tiden.

Fanny Holmberg figurerar som en av de ledande bland Umeås moderata kvinnor. Hon omtalas som föreståndarinna, vilket innebär att hon ledde en flickskola eller annan institution. Hon var ledamot i den lokala rösträttsföreningen från 1913 och hon var initiativtagare till partiets första kvinnoförening i Umeå. Hon var dess ordförande från tillkomsten 1920 till dess hon flyttade från Umeå 1932. Hon föreslogs till inval i stadsfullmäktige vid flera tillfällen, men avböjde till en början att kandidera. 1920 års val föregicks som nämnts av provval. Om provvalsplaceringen hade följts på listan, hade hon haft en säker plats i fullmäktige. Det vittnar om att hon åtnjöt stort förtroende bland umeåmoderaterna. Som föreståndarinna, av vilket slag det än kan ha varit, hade hon också ett yrke, som gjorde henne till en respekterad och välkänd person. Vad som förmådde henne att ändra sig till att ställa upp i valet 1922, vet vi inte, men man kan förmoda att hon utsattes för övertalningsförsök.

Det omtalas att även de frisinnade hade många kvinnor på sin lista och att kvinnornas valdeltagande var högt vid valet 1922, när förbudsfrågan i staden ställdes på sin spets.

De många turerna inför de täta valen vittnar om ett mycket stort medlemsintresse. Sannolikt har utskänkingsfrågorna höjt valtemperaturen. Det kan ha funnits ett taktiskt intresse av att få med kvinnor på listan för Umeå Moderata förening, som den lokala valorganisationen hette från 1920. De frisinnade som var huvudmotståndare i utskänkingsfrågan, vände sig framför allt till kvinnorna i sin kampanj. Då gällde det att de moderata också kunde tala till kvinnorna, en grupp som kunde avgöra valet.

Argumentationen från moderaterna liknade den som förts fram i för-

budsomröstningen i riket året innan. Bland annat uttrycktes farhågor för att sprit skulle smugglas in till ungdomar om det infördes totalförbud – farhågor som tydligen också senare besannades i Umeå.

Valet resulterade i 14 förbudsvänner och 14 mot förbud i fullmäktige samt tre socialister, som avstod från att ta ställning. Fullmäktiges ordförande, som tidigare alltid varit från det största partiet, röstades bort av de frisinnade med hjälp av socialisterna och ersattes med Gustav Rosén, eftersom han förutsåg att ordförandens utslagsröst skulle bli avgörande. Några år senare tyckte en av de frisinnade att det var nog med förbud, åtminstone en krog borde få utskänkningstillstånd. Efter valet 1926 röstades hela umeåsystemet bort av moderaterna och ett par socialister, varefter det aldrig återkom.

Trots välviljan att låta klubben nominera sina kandidater tycks det ändå inte som om männen ville avstå något av de tyngre uppdragen till kvinnorna. Någon ordförande- eller vice ordförandeplats för de kvinnliga moderata pionjärerna har inte påträffats. Däremot hade ledamöterna i nämnderna ett större inflytande då än nu. Exempelvis fick Fanny Holmberg redan första året i hälsovårdsnämnden ansvar för att i samråd med sjuksköterskan köpa in nya filtar och kläder m.m. till epidemisjukhuset.

När man läser stadsfullmäktigeprotokollen från seklets början, inser man hur mycket vårt samhälle har förändrats och hur mycket mer komplicerat det mesta har blivit. Mycket beslutande har övertagits av anställda tjänstemän.

NOTER

1. Övriga invalda var fruarna Olivia Öhman, Anna Gillberg, Olga Lindström, Signe Örttenblad, Ester Ulfhjelm, Elin Arnér, Gunhild Berg, Karin Andersson och Anna Nielsén samt fröken Henny Schönfeldt, fröken Tekla Byström och syster Hilma Lindén.
2. Anna Hörnell anger att hon kallade ”Tekla, Ruth, Elin och Ester”. Två av dem torde vara de i not 1 nämnda Tekla Byström och Elin Arnér. Ester Lindgren satt redan i stadsfullmäktige. Ruth har inte identifierats.

KÄLLOR

Otryckta källor

Folkrörelsearkivet i Västerbotten:

Moderata partiet; protokoll m.m. 1910-1930

Företagsarkivet i Västerbotten:

Västerbottens sparbank; protokoll, historiker, jubileumsskrifter

Umeå stadsarkiv:

Stadsfullmäktiges protokoll,

Hälsovårdsnämndens protokoll

Tryckta källor

Tidningar:

Umeåbladet: april 1923 Nekrolog över Helena Ljungberg.

Västerbotten Kuriren april 1923 Dödsannons över Helena Ljungberg

Dagny, Fredrika-Bremer-Förbundets tidning 1911, nr 1, s 6 artikel invalda kvinnor

Bearbetningar:

Olofsson, Sven Ingemar; *Umeå Stads historia*. Umeå 1972

Wide, Jessica ; *Kvinnors politiska representation i ett jämförande perspektiv*.

Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet

Statsvetenskapliga Institutionens skriftserie, 2006:2